

2025-yil, iyul 13-son

ISSN 2021-9752

Til va adabiyot.uz

ILMIY-METODIK ELEKTRON JURNAL
НАУЧНО-МЕТОДИЧЕСКИЙ ЭЛЕКТРОННЫЙ ЖУРНАЛ
SCIENTIFIC-METHODOLOGICAL ELECTRONIC JOURNAL

«Til va adabiyot – Преподавание языка и литературы – Language and literature teaching» (e-mail: tilvaadabiyotuz@gmail.com) <https://oak.uz/pages/4802>

Yoz o'tmoqda soz

DOLZARB MAVZU

Maxfirat XOJIYEVA,
Buxoro davlat universiteti
o'zbek tilshunosligi va jurnalistika kafedrasida dotsenti
filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
m.y.xojieva@buxdu.uz

ANTROPONIMIK TERMINOLOGIYANING AYRIM MASALALARI

Annotatsiya: zamonaviy tilshunoslikda onomastikaga bag'ishlangan ko'pgina tadqiqotlarda antroponimlar haqida turli xil qarashlar mavjud bo'lib, antroponim onomastikaning xuddi toponim yoki zoonim kabi lisoniy birligi bo'lib, u o'z ichiga aniq birliklarni oladi. Tilshunoslikda antroponimlar majmuyi antroponimiya degan termin bilan yuritiladi. Misol uchun, rus antroponimiyasi yoki o'zbek antroponimiyasi. Antroponimlarni o'rganuvchi lingvistik soha esa antroponimika deb yuritiladi. Onomastikaning bu bo'limi antroponimlarning lingvistik xususiyatlarini tadqiq etadi. Antroponimlar bilan shug'ullanuvchi, ya'ni antroponimika mutaxassisi antroponimshunos yoki antroponimist kabi terminlar bilan yuritiladi. Tildagi antroponimlar yig'indisi esa antrokon termini bilan yuritiladi.

Kalit so'zlar: *antroponim, antrokon, antroponimika, antroponimiyasi, apokonim, allonim, kriptonim.*

Аннотация: в современной лингвистике многие исследования, посвященные ономастике, имеют разные взгляды на антропонимы, а антропоним — это языковая единица ономастики, как топоним или зооним, которая включает в себя определенные единицы. В лингвистике совокупность антропонимов обозначается термином антропонимия. Например, русская антропонимия или узбекская антропонимия. Лингвистическая область, изучающая антропонимы, называется антропонимикой. Этот раздел ономастики изучает языковые свойства антропонимов. Человек, который занимается антропонимами, то есть специалист по антропонимам, обозначается такими терминами, как антропонимолог или антропонимист. Совокупность антропонимов в языке обозначается термином антрокон.

Ключевые слова: *антропоним, антрокон, антропонимия, антропонимия, апоконим, аллоним, криптоним.*

Annotation: in modern linguistics, many studies devoted to onomastics have different views on anthroponyms, and an anthroponym is a linguistic unit of onomastics, like a toponym or zoonym, which includes certain units. In linguistics, the set of anthroponyms is designated by the term anthroponymy. For example, Russian anthroponymy or Uzbek anthroponymy. The linguistic field that studies anthroponyms is called anthroponymy. This section of onomastics studies the linguistic properties of anthroponyms. A person who deals with anthroponyms, i.e. a specialist in anthroponyms, is designated by such terms as anthroponymologist or anthroponymist. The totality of anthroponyms in a language is designated by the term anthrocon.

Key words: *anthroponym, anthrocon, anthroponymy, anthroponymy, apocononym, allonym, cryptonym.*

Kirish. Atama va termin o'rtasida har doimgidek har xil yondashuvlar mavjud, ayrim olimlar kundalik turmushimizda qo'llaniladigan so'zlar o'z ma'nosidan yangi ma'no kasb etib, o'z xususiyatini yo'qotib, ma'lum bir soha uchun atama vazifasini bajaradi deb ta'kidlasa, ayrim qarashlarda atamalar xalq tilidan umumiy tilga kiradi degan qarshni ilgari surishadi. Shunday qilib,

atamaning ma'nosini tushunish har doim ham oson emas. Bunday noaniqliklarga yo'l qo'ymaslik uchun terminologiya ko'pincha atamalarni oddiy so'zlardan fonetik, grammatik yoki morfologik jihatdan "chegaralaydi". Narsa va hodisalarning nomlari sifatida yakka holda qo'llanganda ular sof nominativ bo'lib, hosila atamalar hosil bo'lgandan keyingina, tushunchaning umumiyliigi turli

so'zlarning turli nominatsiyalari o'rtasida bog'lovchi bo'lib xizmat qilgandagina funktsiyani oladi. Bugungi kun zamonaviy tilshunoslikning dolzarb muammolaridan biri terminologiya masalasidir. Shu munosabat bilan turli tillarda tipologik terminologiyani o'rganish katta ilmiy qiziqish uyg'otadi. Terminlar nafaqat tilda, balki ma'lum bir terminologiyaning bir qismi sifatida mavjud. O'z navbatida, atamaning tuzilishining o'zi, u bir so'z yoki ibora sifatida taqdim etilishidan qat'iy nazar, boshqa tillarda bir xil atamaning tuzilishidan farq qilishi mumkin.

Onomastika atamasini onomastikaning qaysi sohasiga tegishliligiga ko'ra guruhlash hozirgi davr nomshunoslikdagi turli yo'nalishlarni bilishni va anglashni talab etadi. Bu kabi yo'nalishlar bugungi kun tilshunoslikda alohida o'rganilishni taqozo etadi. Shu singari yo'nalish, sohalar, odatda, tildagi onomastik materialning tiplariga bog'liqdir. Masalan, kishi atoqli otlarining tiplari – antroponimlar, joy nomlarining tiplari – toponimlar, samoviy (kosmik) obyektlarning tiplari – kosmonimlar deb yuritiladi. Ushbu lisoniy materialni tadqiq qiluvchi onomastika yo'nalishlari ham yuzaga kelgan va ularni ifoda qiluvchi ilmiy terminlar uchraydi. Shunga ko'ra, antroponimika terminlari, toponimika terminlari, kosmonimika terminlari, zoonimika terminlari, gidronimika terminlari, etnonimika terminlari kabi tasniflash mumkin. Masalan, o'zbek onomastikasida uchraydigan ism, ot (ism ma'nosida), familiya, otaism, laqab, taxallus, patronim, ismi nisba, antroponim, antroponimiya, antroponimika, ism qo'yish, ism berish, tarixiy ismlar, ismlar ma'nosi, ismlar etnografiyasi singari terminlar onomastikaning antroponimika sohasiga tegishlidir. Shuni ta'kidlash lozimki, onomastika terminlarini sohalar bo'yicha tasniflashning mukammalligi onomastikada uning barcha sohalarining ilmiy yo'nalishlar sifatida qanchalik rivoj topganiga bog'liq. Chunki rivoj topgan sohalarining terminlari miqdoran ko'pligi, funksional jihatdan faolligi bilan xarakterlanadi. Masalan, hozirgi o'zbek onomastikasida keng rivoj topgan yo'nalishlar antroponimika, toponimika, etnonimika, gidronimika bo'lib, ularga mansub bo'lgan ilmiy terminlar o'zbek onomastikasi terminologiyasining asosini tashkil qiladi. Onomastikaga bag'ishlangan barcha ilmiy

izlanishlarda antroponimlar haqida ham so'z boradi. Antroponim – grekcha so'z bo'lib, antro – odam, ya'ni kishilarga qo'yilgan atoqli otlardir. O'zbek tilida bu atama o'rnida ism, kishi ismi, shaxs nomlari kabi atamalar qo'llaniladi.

Asosiy qism. Zamonaviy tilshunoslikda onomastika bag'ishlangan ko'pgina tadqiqotlarda antroponimlar haqida turli xil qarashlar mavjud bo'lib, har bir tadqiqotchi har tomonlama tasnifda ilmiy tadqiqot obyekti sifatida murojaat qilgan. Antroponim ham onomastikaning xuddi toponim yoki zoonim kabi lisoniy birligi bo'lib, u o'z ichiga aniq birliklarni oladi. Masalan, N.B.Podolskaya antroponim termini xususida fikr bildirar ekan, antroponim tarkibiga ism, ota ismi, familiyasi, laqab taxallus, kriptonom, andronim, ginekonim, patronim[3;10] kabi birliklar kirishini qayd etgan. Tilshunoslikda antroponimlar majmuyi antroponimiya degan termin bilan yuritiladi. Misol uchun, rus antroponimiyasi yoki o'zbek antroponimiyasi. Antroponimlarni o'rganuvchi lingvistik soha esa antroponimika deb yuritiladi. Onomastikaning bu bo'limi antroponimlarning lingvistik xususiyatlarini tadqiq etadi. Antroponimlar bilan shug'ullanuvchi, ya'ni antroponimika mutaxassisi antroponimshunos yoki antroponimist kabi terminlar bilan yuritiladi. Tildagi antroponimlar yig'indisi esa antrokon termini bilan yuritiladi. E.Begmatovning ilmiy qarashlarida antroponimika o'rganadigan, antroponimiyaning fondini tashkil qiladigan antroponimik birliklarga nimalar kiradi? Konkret olinadigan bo'lsa, o'zbek tilidagi kishi atoqli oti bo'lgan quyidagi onomastik vositalar o'zbek antroponimiyasining birliklaridir: 1. Ismlar — konkret shaxsga berilgan ismlar. Masalan: Shaxnoza, Shohjahon. 2. Laqablar: Jo'ra Pason, Olim Tashvish. 3. Taxalluslar: Navoiy, Foni. 4. O'zbeklarda shaxsni nomlashning o'tmishda mavjud bo'lgan ayrim shakllari ("qizi", "o'g'li") yordamida nomlash: Shavkat qizi, Barno o'g'li. 5. Shaxsni uning ismiga o'tmish ajdodlarini nomini tiklash orqali atashning arabcha shakllari ("ibn", "binni") yordamida: Abu Ali ibn Sino, Avaz baxshi binni Shoxnazar. 6. O'tgan asrning 20-30-yillaridan rasmiy ravishda majburan qabul qildirilgan ruscha familiya va ota ismlari: Xojiyeva, Nuriddinov.[3;12] Bu bo'linish o'zbek antroponimiyasi uchun xoslangan. Chunki yuqorida ko'rib o'tgan

ayrim antroponimik birliklar Yevropa tilshunosligi antroponimiyasi uchun xosdir.

O'zbek tilshunosligi antroponimiyasiga kiruvchi mikroo'lam(kichik guruh) tarkibidagi bo'linishni yana quyidagicha tasniflanganligini ayrim manbalarda kuzatib o'tdik: a) ismlar – kishilarga tug'ilganidan yoki yoshlik paytida qo'yilgan atoqli ot; b) laqab – kishilarga yoki shaxslarga uning atrofida qilari tomonidan beriladigan, kishilarning xarakter-xususiyatini va ma'lum bir belgisini o'zida tashuvchi, asosan ismi bilan birga qo'llaniluvchi yoinki, yakka holda ham qo'llanila olinadigan nom; d) familiya – kishilarning qaysi oilaga va avlodga tegishlilikini ko'rsatadigan ajdodlardan avlodlarga me'ros bo'lib o'tib kelayotgan rasmiy maqomga ega bo'lgan nom; e) otaism – shaxsning ota yoki bobosi ismidan keyin "o'g'li" yoki "qizi" so'zlarini qo'shib aytish yoki -ovich (ovna), -yevich (yevna) qo'shimchalarini qo'shish orqali yasaladigan atoqli ot; f) patronim — kishini avlod-ajdodlarini nomini keltirish usulida atash; g) matronim – onaning, ayolning ismi yoki laqabidan

yasalgan ism yoki familiya; h) elonim – mashhur shaxs(lar) nomiga nisbat berilgan atoqli ot, ya'ni mashhurlarning nomini ism, nom sifatida qayta qo'llash; i) taxallus – ijtimoiy-sotsiallashtirish natijasida shaxsning o'zi tanlagan, o'zining asosiy ismi bilan birga yoxud uning o'rnida qo'llaniladigan to'qima atoqli otdir.

Xulosa. Yuqoridagilardan kelib chiqib aytish mumkinki, antroponimik terminologiya o'z ichida quyidagi atamalarni birlashtiradi: antroponim, antroponimika, antroponimiya, antroponimshunos, antroponimik, antrokon; ism, ota ismi, familiyasi, laqab taxallus, kriptonim, andronim, ginekonim, patronim; ot, nom, ism kabi katta-kichik guruhlariga bo'linishini va qo'llanilish maqsadini ko'rib o'tdik.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, antroponimik terminologiyada terminlarning o'rganilishi muhim va dolzarb ekanligini kuzatish mumkin, shunday ekan antroponimik terminlarning leksik-semantik tadqiqi keyingi ishlarimizning o'rganish obyekti sifatida tadqiq etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abduazizov A. A. Tilshunoslik nazariyasiga kirish. – Toshkent, 2010. 176-b.
2. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. – Москва: СЭ, 2004. 571-с.
3. Бегматов Э.А. Ўзбек тили антропонимикаси. – Тошкент: Фан. 2013. 264-б.
4. Даниленко В.П. Русская терминология. Опыт лингвистического описания. – Москва, 1977. 246-с.
5. Лейчик В.М. Предмет, методы и структура терминоведения: Автореф. дисс. ... докт. филол. наук. – Москва, 2009. 256-с.
6. Sayfullayeva R. va b. Hozirgi o'zbek adabiy tili. – Toshkent, 2010. 590-b.
7. Суперанская А.В., Подольская Н.В. Общая терминология. Вопросы теории. – Москва: Наука, 2003. 288-с.
8. Фролова О.П. Словообразование в терминологической лексике современного китайского языка. – Новосибирск: Наука, 1981. 132-с.
9. Xojiyeva M.Y. Termin, terminologiya va onomastika /BuxDu ilmiy axboroti. 2024. – № 11. 111, 114-b.
10. Xojiyeva M.Y., Saidova M.R. "O'zbek tilshunosligida "shaxs" kategoriyasi// Results of National Scientific Research International Journal 2024 SJIF- 5.8, Researchbib 7.1. 2024. – T. 1. – №. 3. C. 477-480

Ilmiy-metodik elektron jurnal

TAHRIR HAY'ATI:

Nizomiddin Mahmudov, Yorqinjon Odilov,
Jabbor Eshonqulov, Baxtiyor Daniyarov,
Abdurahim Nosirov, To'liq Saydaliyev,
Barno Buranova, Zulxumor Mirzayeva,
Qozoqboy Yo'ldoshev, Bahodir Jovliyev,
Salima Jumayeva, Qayum Baymirov,
Manzar Abdulxayrov, Alijon Safarov,
Husniddin Norqulov, Odiljon Boynazarov,
Madina Nuriddinova, Barno Kadirova,
Nargiza Mirzayeva, Guli Shukurova,
Yuldosh Raxmatov, Ramziddin Abdusatorov,
Feruza Manukyan, Gulchexra Keldiyorova,
Gulsanam Xolikulova, Komiljon Qarshiyev,
Svetlana Umirova, Xolmo'min Fayzullayev,
Nilufar Namazova, Dilbar Niyazova,
Sayyora Halimova, Shaxnoza Yunusova,
Nigoraxon Ro'zibayeva, Tadjixon Sabitova,
Oqila To'raqulova.

Bosh muharrir:

Nargiza Berdiyeva

Muharrirlar:

Bibimariyam Rahmonova,
Shabnam G'aniyeva, Bonu Do'smatova

Sahifalovchi:

Rustambek Yusupov

Tahririyat manzili:

100038, Toshkent shahri,
Navoiy ko'chasi 30-uy.

Telefonlar:

(93) 759-43-66, (77) 003-34-33,
(94) 095-96-22, (90) 288-32-92.

E-mail: tilvaadabiyotuz@gmail.com

Axborot hamkorimiz:

TIL VA ADABIYOT TA'LIMI

ilmiy-metodik jurnali

O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va
innovatsiyalar vazirligi huzuridagi Oliy attestatsiya
komissiyasi Rayosatining 2023-yil 3-iyundagi
338/6-sonli qarori bilan Filologiya, Pedagogika
hamda Psixologiya fanlari bo'yicha doktorlik
dissertatsiyalari (PhD, DSc) asosiy ilmiy natijalarini
chop etish tavsiya etilgan milliy ilmiy nashrdir.
<https://oak.uz/pages/4802>

MUNDARIJA

DOLZARB MAVZU

Asliddin ISMATOV.

XALQ ERTAKLARIDA
YOVUZLIK IFODASI TAHLILI3

Obidjon SHOFIYEV.

HIKOYADA QAHRAMON RUHIY
KECHINMALARINING BADIY TALQINLARI6

Nilufar XUJANOVA.

SUN'IY INTELEKT ASOSIDA YARATILGAN
TA'LIMIY DASTURLARNING O'QITUVCHILAR VA
TALABALAR FAOLIYATIGA IJOBIY TA'SIRI..... 10

Oqiljon MAVLONOV.

NAVOIY MA'NAVIY OLAMIGA YO'L..... 15

TILSHUNOSLIK

Umidjon YIGITALIYEV.

LISONIY MUAMMOLARNI TADQIQ
QILISHDA ANTROPOSENTRIK
PARADIGMANING O'RNI20

Muattarxon ISMOILOVA.

QARASHLILIK/TEGISHLILIKNI
IFODALOVCHI VOSITALARNING USLUBIY
XUSUSIYATLARI23

Nargis KURBANAZAROVA.

ETNONIMLARGA XOS RAMZIY
BELGILARNING KONSEPTUAL ASOSLARI25

Maxfirat XOJIYEVA.

ANTROPONIMIK TERMINOLOGIYANING
AYRIM MASALALARI29

Orzugul UBAYDULLAYEVA.

MIFONIMLARNING LINGVOPOETIK
XUSUSIYATLARI32